

для регіонів. Саме це ми спостерігаємо в Україні протягом останніх років. В цілому, шлях реформування усіх галузей суспільного життя є досить регресивним. Не дивлячись на певне зростання ВВП та притік іноземних інвестицій, структура національної економіки в передкризовий період суттєво не змінилась і залишається мало ефективною і консервативною. Економічного прориву не відбулося. Навряд щось зміниться до виборів 2019 р., оскільки українське суспільство звикло пов'язувати свої очікування з новою владою. В справі самоуправління і самоврядування місцевих громад потрібно в стислі терміни запроваджувати досвід країн Західної Європи.

Список використаних джерел

1. Історія становлення місцевого самоврядування в Україні / [Електронний ресурс]. – Режим доступу : study.in.ua
2. Конституція Пилипа Орлика : Оригінал та його історія. Підготував Вовк О.Б. // Архіви України. – 2010. – Вип. 34 (269). – С. 145-166.
3. Полное собрание законов Российской империи. – СПб., 1830. – Т. 22. - №16188.
4. Чехович В.А. Земская реформа 1864 // Енциклопедія історії України: у 10 т. / Редкол. В.А. Смолій. – К.: Наук. думка, 2005. – Т. 3. – С. 346.
5. Лазанська Т.І. Міська реформа 1870 // Енциклопедія історії України: у 10 т. / Редкол. В.А. Смолій. – К.: Наук. думка, 2009. – Т. 6. – С. 756.
6. Чумак В.А. Історія місцевого самоврядування в Україні. – К.: ВЦ АМУ, 2013. – 127 с.
- 7 Конституція України // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 30, ст. 141.

*Бакуменко Олександр Петрович, кандидат історичних наук,
доцент кафедри історії та філософії історії
Національного педагогічного університету ім. М.П.Драгоманова*

СЕЛЯНСЬКІ КОЛЕКТИВНІ ГОСПОДАРСТВА СУМЩИНИ У 1921 – 1927 РОКАХ

Селянські колективні господарства (колгоспи) в Українській Соціалістичній Радянській Республіці у 1921 – 1927 рр. існували переважно в трьох основних формах – сільськогосподарської комуні, сільськогосподарської артільї та товариства спільного обробітку землі (ТСОЗ).

Колгоспи могли діяти тільки відповідно до нормативних актів УСРР. В інструкції Наркомзему УСРР про розподіл земель у тимчасове зрівняльне користування (від 6 березня 1919р.) поряд з землями, які виділялися для організації великих радянських господарств (радгоспів), називаються «землі, потрібні для організації зразкових товариських спільних господарств (комун, трудових артілей з громадською обробкою землі й ін.)» [1, с. 26]. 18 березня 1919 р. Наркомзем УСРР відправляє всім волосним, повітовим і губернським земельним відділам України циркулярний лист про організацію сільськогосподарських комун, інструкцію про організацію відділень комун при губернських і повітових земельних відділах та затверджує Правила надання позик сільськогосподарським комунам [2, с. 5-6, 24-26, 27-29]. 11 квітня 1919 р. всім повітовим і волосним парткомам ЦК КП(б)У відправив циркулярний лист про найсуворіше дотримання добровільного принципу при організації комун. Положення ВУЦВК про соціалістичний землеустрій і про заходи переходу до соціалістичного землеробства від 26 травня 1919р. містило «Розділ VI. Про сільськогосподарські комуни», «Розділ VII. Про громадський обробіток землі» та «Розділ VIII. Про заохочування й допомогу трудовим сільськогосподарським об'єднанням» [1, с. 41 - 50]. 19 травня 1920р. Наркомзем УСРР затвердив Нормальний статут трудових землеробських артілей [1, с. 56 - 67]. Членами колгоспів могли бути всі громадяни незалежно від статі, релігії, національності та професії, які досягли 18-річного віку та не позбавлені виборчих прав у ради відповідно до статті 65 Конституції (Основного закону) УСРР. Членами колгоспів не мали права бути: а) особи, які використовували найману працю з метою отримання прибутку; б) особи, які жили на нетрудовий дохід (проценти з капіталу, доходи з підприємств, надходжень з майна тощо); в) приватні торговці, торгові та комерційні посередники; г) ченці та духовні служителі церкви та релігійних культів; д) колишні службовці й агенти поліції, особливого корпусу жандармів та різних відділень, а також члени дому, що раніше царював у Росії; є) особи, визнані в установленому порядку психічнохворими, та рівно особи що знаходилися під опікою; ж) особи, засуджені за корисні та ганебні злочини на термін, встановлений законом або судовим вироком. 28 травня 1920 р. Наркомзем УСРР видав Положення про реєстрацію сільськогосподарських виробничих колективів [1, с. 67 - 69]. «Кожен сільськогосподарський колектив: кооператив, комуна, артіль, а також товариство зі громадського обробітку землі зобов'язаний зареєструватися в губернському земельному відділі наступним чином...» [1, с. 67]. Реєстрації підлягали всі колективи, до складу яких входило не менше трьох родин, при наявності семи працездатних. Якщо статут колгоспу відрізнявся від

«нормального статуту», то губернський земельний відділ міг його затвердити, лише в тому випадку, коли він відповідав основним принципам соціалістичного землеустрою [1, с. 68]. 17 липня 1920р. Наркомзем УСРР відправив губернським земельним відділам циркулярного листа про введення в дію зразкового статуту товариства по спільному обробітку землі [1, с. 71 - 74].

Основними документами радянського більшовицького режиму в Українській СРР виданими протягом 1921 – 1927 рр. для регулювання життя колгоспів були: Постанова ВУЦВК та РНК УСРР про сільськогосподарську кооперацію (26 жовтня 1921р.), Резолюція VI Всеукраїнського з'їзду Рад про наділення землею та утворення фонду матеріальної допомоги незаможному селянству (17 грудня 1921р.), Декрет ВУЦВК про права, пільги та переваги, надані незаможному селянству, що організується в сільськогосподарські колективи (комуни, артїлі, товариства по спільному обробітку землі) (9 серпня 1922р.), Постанова Селянської комісії при ЦК КП(б)У про сільськогосподарську кооперацію (12 листопада 1922р.), Земельний кодекс Українській СРР (29 листопада 1922р.), Постанова ВУЦВК про умови входження колективів (комун, артїлей, товариств по спільному обробітку землі) в кооперативні сільськогосподарські союзи (29 листопада 1922р.), Постанова колегії Наркомзему УСРР по доповіді відділу колгоспів (18 грудня 1922р.), Положення про розмежування функцій між Наркомземом УСРР та «Сільським господарем» по обслуговуванню колективного руху на селі (2 квітня 1923р.), Постанова ВУЦВК про асигнування 500 000 золотих карбованців для кредитування комітетів незаможних селян і колгоспів (10 травня 1923р.), Циркуляр ЦК КП(б)У всім губернським партійним комітетам про участь місцевих партійних організацій в роботі земельних органів по обстеженню колгоспів (14 липня 1923р.), Постанова ВУЦВК про пільги, права та обов'язки об'єднань незаможних селян та поодиноких членів КНС (5 грудня 1923р.), Тези ЦК КП(б)У про дальшу роботу по колективізації сільського господарства (15 грудня 1923р.), Положення Наркомзему УСРР про реєстрацію сільськогосподарських колективів (24 травня 1924р., в якому зазначалося : «Сільськогосподарські колективи реєструються, коли мають не менш 5 сімей і 15 працездатних (Земельний кодекс, розділ IV, ст.42, примітка 2) [1, с. 215]), Типовий статут трудової сільськогосподарської артїлі (затверджений Наркомземом УСРР 7 червня 1924р., знову членами артїлі не могли бути, особи, що судом позбавлені всіх прав або обмежені в правах, а також, «особи, що Конституцією УСРР позбавлені горожанських прав» [1, с. 218]), Типовий статут товариства по спільному обробітку землі, затверджений Наркомземом УСРР 7 червня 1924р.), Положення РНК УСРР про

сільськогосподарський конкурс на Україні в 1924 р.(28 червня 1924р.), Постанова ВУЦВК та РНК УСРР про додаткові пільги незаможному селянству (23 січня 1925р.), Циркуляр ЦК КП(б)У про організаційне зміцнення сільськогосподарських колективів (17 лютого 1925р.), Постанова Економічної Народи УСРР про стан колективізації на Україні та заходи щодо її зміцнення (9 листопада 1926р.), Постанова ЦК КП(б)У про підсумки колгоспного будівництва на Україні (8 січня 1927р.), Положення про секцію сільськогосподарських колективів при Всеукраїнському союзі сільськогосподарської кооперації (друга половина березня 1927р.), Постанова ЦК КП(б)У про сільськогосподарську кооперацію (26 травня 1927р.), Постанова ВУЦВК та РНК УСРР про заходи щодо організаційно-господарського зміцнення існуючих колективних господарств і дальшого розвитку колективізації селянських господарств (21 вересня 1927р.), Постанова ВУЦВК та РНК УСРР про передачу сільськогосподарським колективам земель, будівель і реманенту із складу державного майна, а також промислових та допоміжних підприємств (23 листопада 1927р.), Статут Всеукраїнського союзу сільськогосподарських колективів (Укрколгоспу) (25 листопада 1927р.).

У 1921р. на території Сумського повіту Харківської губернії було усього 5 селянських колективних господарств, населення яких (колгоспники, їхні діти та непрацездатні члени сімей) становило 245 осіб[3]. Всі ці колгоспи Сумщини були артільми. В УСРР на січень 1921р. нараховувалось 193 колгоспи, у т.ч. 8 комун (4,1%), 181 артіль (93,8%) та 4 ТСОЗа (2,1%)[4]. Як і раніше (в роки «воєнного комунізму») артілі та комуні в перші роки НЕПу організовувались здебільшого селянами-бідняками, наймитами та робітниками на землях, конфіскованих у великих землевласників (поміщиків, монастирів, багатих селян (куркулів)). Якщо за рік, в умовах голоду, по УСРР кількість колгоспів зросла майже в 7 разів (193 + 1146 = 1339), то на Сумщині їхня кількість зростає у 3 рази. В УСРР у 1922р. нараховувалось 1339 колгоспів, у т.ч. 43 комуни (3,2%), 1275 артілей (95,2%) та 21 ТСОЗ (1,6%)[4]. На території Сумського повіту Харківської губернії у 1922р. було 15 колгоспів (з населенням 719 осіб дорослих і дітей), у т.ч. 2 комуни (106 осіб) та 13 артілей (613 осіб) [3]. Одна з двох комун, що тут з'явилися 1922р., була створена в с.Рясне людьми, які переїхали сюди з Сибіру шукаючи порятунку від голоду, переважна більшість з них були нащадками переселенців з України до Сибіру. Внаслідок голоду 1921 року із 40 родин цих комунарів вижило 48 осіб дорослих, із 30 немовлят – вижило 3, а з 70 дітей старшого віку – 8 [1, с.427 - 428]. Значна частина колгоспів організованих у 1921 – 1922рр. в умовах голоду створювалась для того,

щоб отримати допомогу від держави, позики, пільги при оподаткуванні тощо. У 1923 р. на Сумщині було 26 колгоспів (з населенням 1422 особи), у т.ч. 2 комуни (106 осіб) та 24 артїлі (1316 осіб) [3]. В УСРР у 1923р. нараховувалось 3651 колгосп, у т.ч. 119 комун (3,3%), 3464 артїлі (94,9%) та 68 ТСОЗів (1,8%)[4, с.202]. У 1924 р. на території Сумської округи було 39 колгоспів, у т.ч. 6 комун (341 особа), 29 артїлей (1414 осіб) та 4 ТСОЗи, у той час як в УСРР нараховувалось 4668 колгоспів, у т.ч. 232 комуни (4,9%), 4265 артїлей (91,4%) та 171 ТСОЗ (3,7%). У 1925 р. на Сумщині був 71 колгосп (з населенням 4022 особи дорослих і дітей), у т.ч. 8 комун (825 осіб), 39 артїлей (1889 осіб) та 24 ТСОЗи (1298 осіб), у той час як в УСРР нараховувалось 5406 колгоспів, у т.ч. 356 комун (6,6%), 4856 артїлей (89,8%) та 194 ТСОЗи (3,6%). Як бачимо найпоширенішою формою колгоспів в УСРР і на Сумщині протягом 1921 – 1925 рр. були артїлі. Перереєстрація колгоспів 1925/1926 р. повела до зменшення числа колгоспів, не всі з них змогли відповідати статутним вимогам, частина господарств не мала змоги перейти до спільного користування землею. Неналагодженість внутрішніх взаємовідносин також ставала причиною розпаду деяких колгоспів. Якщо у 1926 р. загальне число колгоспів на території Сумської округи зменшилося на три порівняно з 1925р., то в 1927 р. – на 15 порівняно з 1926 р. У 1926 р. на території Сумської округи було зареєстровано 68 колгоспів (з населенням 4495 осіб дорослих і дітей), у т.ч. 7 комун (848 осіб), 26 артїлей (1422 особи) та 35 ТСОЗів (2225 осіб), у той час як в УСРР нараховувалось 5064 колгоспи, у т.ч. 289 комун (5,7%), 2586 артїлей (51,1%) та 2189 ТСОЗів (43,2%). Населення Сумської округи за переписом 1926р. становило 690 729 осіб. Таким чином у 1926р. колгоспники зі своїми родинами становили 0,65% населення Сумської округи. У 1927 р. на території Сумської округи діяло 53 колгоспи (з населенням 2932 особи: 688 (23,4%) чоловіків, 768 (26,2%) жінок, 474 (16,2%) підлітка та 1002 (34,2%) дитини), у т.ч. 6 комун (513 осіб), 24 артїлі (1242 особи) та 23 ТСОЗи (1117 осіб), у той час як в УСРР нараховувалось 6316 колгоспів, у т.ч. 242 комуни (3,9%), 2180 артїлей (34,4%) та 3894 ТСОЗи (61,7%). У 1928 р. в УСРР нараховувалось 12042 колгоспи, у т.ч. 287 комун (2,4%), 2473 артїлей (20,5%) та 9282 ТСОЗи (77,1%).

Зростання питомої ваги ТСОЗів серед колгоспів мало глибоку економічну основу. Селяни по різному ставилися до різних форм колгоспів. Середняк приходив у колгосп із своєю наділеною землею, з традиційним вмінням одноосібного господарювання, з обережністю, настороженістю, ваганням. Комуна та навіть артіль викликали в нього сумнів. З усіх видів колективного господарювання середнякам та й більшості бідняків підходив ТСОЗ [5, с.122].

49% колгоспів Сумської округи в 1927р., тобто 26 господарств (6 комун, 17 артільей та 3 ТСОЗи) працювали на землях, конфіскованих раніше у великих землевласників, 39,8% колгоспів (21, у т.ч. 3 артілі та 18 ТСОЗів) – на землях трудового користування (селянських наділах), а 11,2% колгоспів (6, у т.ч. 4 артілі та 2 ТСОЗи) – на землях змішаного походження. Загальна площа землі колгоспів Сумської округи в 1927р. складала 4681,91 дес. Рільна площа колгоспів Сумської округи займала 74,7% від загальної. Під рілля у комунах відводилося 75,4 % землі, в артілях – 72,1%, а в ТСОЗах – 76,6%. Пересічно по селянських господарствах Сумської округи рільна площа у той час становила 66,4% від загальної[3].

Робоча худоба, що нею користувалися колгоспи Сумської округи в 1927р., вираховувалася в 434 голови, у т.ч. 408 коней і 26 волів. На 100 дес. рільної землі робочої худоби припадало: в комунах – 7,2, артілях – 12,1, ТСОЗах – 17,4, пересічно по колгоспах – 12,3, пересічно по селянських господарствах Сумської округи – 29,1. Недостатня кількість робочої худоби по комунах і артілях компенсувалася роботою тракторів, яких малося в комунах 11, в артілях 7, у ТСОЗах 5 [3].

Загальна сума кредитів, відпущених колгоспам Сумської округи на 1 квітня 1927р. складала 169 650 крб., з яких кредитів бідняцького фонду 60 925 крб. і звичайних банківських 108 725 крб. 62% загальної суми кредитів одержали комуни, 33% – артілі, а 5% – ТСОЗи [3].

В комунах реманент було усупільнено на 100%. В артілях усупільнено: коней – 28%, корів – 22%, свиней – 8%, овець – 5%, плугів – 49%, борін – 63%, сівалок – 92%, молотарок – 100%. У ТСОЗах усупільнено: коней – 3%, плугів – 33%, борін – 36%, сівалок – 62%, жаток – 60%, молотарок – 64% [3].

Розподіл прибутків у колгоспах Сумської округи проводився за різними принципами: в комунах – за потребами членів, а в комуні ім. Леніна (с. Рясне) всім членам призначалася заробітна плата по ставках спілки сільськогосподарських і лісових робітників розміром від 15 до 45 крб. позаштатні члени комуни одержували поденну платню від 54 коп. (підлітки) до 1 крб. 25 коп. (дорослі); в артілях – по витраченій праці (у 6-ти), по їдцях (у 2-х), по потребах (в 1-й), у решті артілей на всіх їдців відпускалася певна норма (зернохліб), решта прибутків після підрахувань на сплату боргів та в різні капітали розподілялася серед членів згідно витраченої праці; в ТСОЗах – пропорційно площі та витраченій праці (в 9-ти), по витраченій праці (в решті) [3].

Список використаних джерел

1. Історія колективізації сільського господарства Української РСР (1917 – 1937). Збірник документів і матеріалів у трьох томах. Том I. Колгоспне будівництво на Україні (1917 – 1927 рр.)/ Упорядники: І.Х.Ганжа, Г.П.Карташова, А.З.Міщенко, А.Ф.Сергеева, Є.П.Шаталіна, І.Л.Шерман. – К.: Вид-во АН УРСР, 1962. – 852с.
2. Сборник инструкций и положений по организации сельскохозяйственных коммун. – К.: Вид-во НКЗС Української СРР, 1919.
3. ЦДАВО України, ф.559, оп.3, спр.114, арк. 1 – 11.
4. Соціалістична перебудова і розвиток сільського господарства Української РСР. Том 1. 1917 – 1937 рр./ За ред.З.П.Шульги, Д.Ф.Вірника, М.А.Рубача, М.С.Черненка. – К.: Вид-во Київського університету, 1967. – 512с.
5. Шульга З.П. Підготовка суцільної колективізації сільського господарства на Україні /Захар Петрович Шульга. – К.: Вид-во Київського університету, 1960. – 152с.

*Гедін Максим Сергійович, кандидат історичних наук,
доцент кафедри історії України,
Київський національний лінгвістичний університет*

ПРОЯВИ НАЦІОНАЛЬНОГО КОНЦЕПТУ М.І.КОСТОМАРОВА В ДИСКУСІЯХ ЗІ СЛОВ'ЯНОФІЛАМИ

У ХІХ столітті на теренах України, що увійшли до складу Російської імперії, самодержавство цілеспрямовано придушувало національне і культурне життя українського народу. В цей час в українському суспільно-політичному русі з'являються сили, які поки ще не заявили активно про належність до українства, але мали значний суспільно-політичний потенціал і протистояли російській асиміляції всіма можливими методами. Це були представники української ліберальної інтелігенції, дворянства та чиновники різного рангу, які з часом розгорнули діяльність у загальноросійських державних і громадських структурах, займалися місцевими господарськими питаннями, народною освітою, охороною здоров'я[7, с. 43]. Вони займалися культурницькою діяльністю, вивчали історію слов'янського народу, слов'янський етногенез, слов'янську археологію, міфологію, писемність, правові інститути давніх слов'ян. Аналіз їх інтелектуальної, суспільно-політичної та духовної спадщини, їхнього внеску у скарбницю українського національного державотворення є завданням сучасної історичної науки.